Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.1
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.151-158

О. М. Бодунова,
доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правничої лінгвістики,
Державний податковий університет
email: olesalasuk@gmail.com
ORCID 0000-0001-9179-5985;
І. В. Грицюк,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: nnipravo@ukr.net
ORCID 0000-0003-2253-4057

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

У статті здійснено комплексний науковий аналіз права на справедливий суд у кримінальному процесі України крізь призму міжнародно-правових стандартів та практики Європейського суду з прав людини. Розкрито зміст статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та визначено її ключові елементи, серед яких незалежність і безсторонність суду, змагальність і рівність сторін, розгляд справи впродовж розумного строку, презумпція невинуватості, забезпечення ефективного права на захист і належна мотивація судових рішень.

Особливу увагу приділено значенню Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як основного міжнародного документа, що визначає стандарти справедливого правосуддя та має пряму дію в національній правовій системі України.

Наголошено, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом тлумачення положень Конвенції та є обов'язковою для врахування національними судами під час

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Бодунова О. М., Грицюк І. В., 2026

здійснення правосуддя. У цьому контексті підкреслено потребу в системному застосуванні правових позицій ЄСПЛ у кримінальному провадженні з метою забезпечення реального, а не формального дотримання стандартів справедливого суду.

Проаналізовано правові позиції ЄСПЛ у справах «Delcourt v. Belgium» (Делкур проти Бельгії), «Kudła v. Poland» (Кудла проти Польщі), «Salduz v. Turkey» (Салдуз проти Туреччини), «Piersack v. Belgium» (П'єрсак проти Бельгії), «Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain» (Барбера, Мессеге і Хабардо проти Іспанії), «Taxquet v. Belgium» (Таке проти Бельгії), які стали підґрунтям формування сучасних стандартів справедливого кримінального провадження.

Окрему увагу приділено проблемам імплементації зазначених стандартів у національне законодавство та правозастосовну практику України. Визначено основні невирішені питання, зокрема надмірну тривалість кримінальних проваджень, недостатню аргументованість окремих судових рішень, проблеми забезпечення реальної процесуальної рівності сторін та доступу до адвоката з моменту фактичного затримання. Обґрунтовано потребу в подальшому вдосконаленні кримінального процесуального законодавства з урахуванням практики ЄСПЛ і посилення гарантій незалежності суду. Зроблено висновок, що ефективна реалізація права на справедливий суд є визначальною умовою утвердження принципу верховенства права та зміцнення довіри до судової влади в Україні.

Ключові слова: *право на справедливий суд, кримінальний процес, кримінальне провадження, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини, процесуальні гарантії, незалежність і безсторонність суду, розумний строк, право на захист, верховенство права.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження права на справедливий суд у кримінальному провадженні зумовлена його фундаментальним значенням для забезпечення верховенства права та гарантування прав і свобод людини. У сучасних умовах реформування судової системи України, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та інтеграції до європейського правового простору питання реального забезпечення справедливого судового розгляду набуває особливої актуальності.

Це право передбачає комплекс процесуальних гарантій, серед яких незалежність і безсторонність суду, розумні строки розгляду справи, рівність сторін, презумпція невинуватості та забезпечення права на захист. Водночас практика національного правозастосування свідчить про наявність проблем, пов'язаних із дотриманням цих стандартів, що підтверджується значною кількістю звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Так, за роки членства в Раді Європи проти України ЄСПЛ виніс понад 2 000 рішень. Значна частина цих рішень стосується порушень статті 6 Європейської конвенції (право на справедливий суд), зокрема в питаннях тривалості провадження, незалежності суду, доступу до суду та презумпції невинуватості. Ці дані підтверджують: проблеми в реалізації права на справедливий суд носять не поодинокий, а системний характер [1].

Особливої актуальності дослідження набуває в умовах воєнного стану, оскільки в цей період потрібно забезпечити баланс між публічними інтересами держави та

гарантіями прав особи в кримінальному провадженні. Так, аналіз міжнародних стандартів справедливого суду та їхньої реалізації в національному кримінальному процесі є вагомим для вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику права на справедливий суд у кримінальному процесі, забезпечення процесуальних гарантій та імплементації стандартів ЄСПЛ у національне законодавство досліджували українські науковці, зокрема В. Таційй, О. Капліна, М. Хавронюк, Л. Лобойко, І. Гловюк, О. Шило, В. Тютюгін, О. Бандурка, С. Головатий, М. Михеєнко, О. Гайдак тощо.

Незважаючи на реформування кримінального процесуального законодавства України та його орієнтацію на стандарти ЄСПЛ, ряд проблем у сфері забезпечення права на справедливий суд залишається невирішеним. Зокрема, актуальною є проблема надмірної тривалості кримінальних проваджень, що суперечить вимозі розумних строків розгляду справи; не повністю забезпечено реальну процесуальну рівність сторін, особливо щодо можливостей сторони захисту в збиранні та дослідженні доказів; спостерігається формальний підхід до оцінювання доказів і недостатня мотивованість окремих судових рішень; залишаються питання щодо гарантування незалежності та безсторонності суду; існують труднощі із забезпеченням ефективного права на захист на ранніх стадіях провадження, а також проблеми обґрунтованості застосування запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою; додаткових викликів набуває необхідність дотримання процесуальних гарантій в умовах воєнного стану та забезпечення балансу між публічними інтересами держави і правами особи.

Метою дослідження є аналіз права на справедливий суд у кримінальному провадженні України крізь призму міжнародних стандартів, зокрема практики ЄСПЛ, визначення проблем його реалізації в національній правозастосовній діяльності та обґрунтування напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства й судової практики з метою забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Варто почати з того, що міжнародні стандарти права на справедливий суд сформовані насамперед у положеннях статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також у практиці Європейського суду з прав людини. Зазначена норма гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, упродовж розумного строку [2, с. 201; 3].

До ключових елементів міжнародних стандартів належать: принцип незалежності та безсторонності суду; забезпечення розгляду справи впродовж розумного строку; публічність судового процесу та проголошення рішення; рівність сторін і змагальність процесу; право на ефективний захист, охоплюючи доступ до адвоката з моменту затримання; презумпція невинуватості; право бути поінформованим про обвинувачення; право допитувати свідків обвинувачення та викликати свідків захисту; право на перекладача в разі потреби; а також обов'язковість належної мотивації судового рішення [3].

Практика ЄСПЛ розширює зміст цих гарантій, підкреслюючи потребу в реальній, а не формальній забезпеченості прав сторін, а також дотриманні балансу між публічними інтересами та правами особи. Суд послідовно наголошує, що справедливість провадження оцінюється загалом з урахуванням усіх його стадій.

Доцільно звернути увагу на те, що практика Європейського суду з прав людини конкретизує зміст статті 6 Конвенції та формує стандарти, обов'язкові для держав-учасниць.

Однією з перших і принципово важливих справ у цьому контексті стала справа «Delcourt v. Belgium» (1970). У зазначеній справі заявник стверджував, що участь представника прокуратури під час розгляду справи в Касаційному суді Бельгії порушила принцип безсторонності та рівності сторін. ЄСПЛ, аналізуючи обставини, сформулював фундаментальні підходи до тлумачення статті 6 Конвенції. Суд підкреслив, що право на справедливий суд займає «видатне місце» в демократичному суспільстві та не може тлумачитися вузько або формально. Особливого значення набув висновок Суду про те, що Конвенція є «живим інструментом», який має тлумачитися з урахуванням сучасних умов та принципу верховенства права. ЄСПЛ наголосив, що справедливість судового розгляду повинна оцінюватися з огляду на все провадження загалом, а не лише на окремі його елементи [4].

Крім того, у цій справі Суд сформував підхід до оцінки процесуальних гарантій через призму довіри громадськості до правосуддя. Було підкреслено, що правосуддя повинно не лише здійснюватися, але й виглядати здійснюваним справедливо, що пізніше стало основою для розвитку стандартів неупередженості суду.

Рішення в справі «Kudła v. Poland» стало знаковим у формуванні стандартів щодо розумних строків судового розгляду та ефективних засобів юридичного захисту. Заявник скаржився на надмірну тривалість кримінального провадження та тримання під вартою, а також на відсутність ефективних національних механізмів оскарження затягування процесу. ЄСПЛ, що стаття 6 §1 Конвенції гарантує кожному право на розгляд справи впродовж «розумного строку». Суд визначив критерії оцінювання розумності строку: складність справи, поведінка заявника, поведінка органів державної влади та значення спору для заявника [5].

Принципово важливим стало те, що Суд поєднав положення статті 6 із статтею 13 Конвенції, зазначивши, що держава зобов'язана забезпечити ефективний національний засіб захисту у випадку надмірної тривалості провадження. Так, рішення заклало обов'язок держав не лише уникати затягування процесу, але й створювати внутрішні механізми компенсації або прискорення розгляду справ [5].

Це рішення стало орієнтиром для подальшої практики ЄСПЛ та мало значний вплив на реформування процесуального законодавства багатьох держав, зокрема України.

У справі «Salduz v. Turkey» ЄСПЛ сформулював один із найважливіших стандартів щодо права на захист у кримінальному процесі. Заявник був допитаний поліцією без участі адвоката, а його зізнання згодом було використано як доказ вини [9].

Суд зазначив, що право на справедливий суд передбачає забезпечення ефективної правової допомоги з ранніх стадій кримінального провадження. Було сформульовано принцип: доступ до адвоката має бути забезпечений з моменту першого допиту особи правоохоронними органами, якщо тільки обмеження цього права не зумовлене винятковими обставинами та не має переконливого обґрунтування [9].

ЄСПЛ підкреслив, що відсутність захисника на початковій стадії провадження може непоправно підірвати права обвинуваченого, а використання показань, отриманих без належних гарантій, ставить під сумнів справедливість усього процесу загалом.

Рішення в справі «Salduz v. Turkey» суттєво вплинуло на формування стандартів допустимості доказів та забезпечення права на захист у державах-учасницях Конвенції, зокрема стало підґрунтям для перегляду підходів до допиту підозрюваних і затриманих осіб.

У справі «Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain» ЄСПЛ розглядав питання дотримання принципів змагальності та рівності сторін у кримінальному провадженні. Заявники стверджували, що судовий розгляд відбувався з порушенням їхнього права на ефективний захист і що вони не мали реальної можливості належним чином представляти свою позицію [8].

Суд наголосив, що принцип змагальності означає право сторін бути поінформованими про всі докази та зауваження, подані суду, і мати можливість коментувати їх. Водночас принцип рівності сторін передбачає надання кожній стороні розумної можливості представити свою справу за умов, які не ставлять її у суттєво невигідне становище порівняно з опонентом.

ЄСПЛ дійшов висновку, що порушення балансу між сторонами та обмеження можливостей захисту можуть поставити під сумнів справедливість усього провадження [8]. Це рішення стало ключовим для розвитку стандартів процесуальної рівності в кримінальному процесі.

У справі «Piersack v. Belgium» Суд уперше чітко сформулював підхід до оцінки безсторонності суду. Заявник скаржився, що суддя, який розглядав його справу, раніше працював у прокуратурі та мав зв'язок із розслідуванням.

ЄСПЛ визначив два критерії оцінки безсторонності:

- суб'єктивний критерій, який стосується особистого переконання конкретного судді та передбачає презумпцію його неупередженості, якщо не доведено протилежне;
- об'єктивний критерій, який передбачає оцінку того, чи існували достатні гарантії для вилучення будь-яких обґрунтованих сумнівів у неупередженості суду [7].

Суд підкреслив, що навіть зовнішні обставини можуть створювати сумнів у безсторонності, а правосуддя повинно не лише здійснюватися, але й виглядати здійснюваним справедливо. Це рішення стало фундаментальним для подальшої практики щодо незалежності та неупередженості суду.

У справі «Neumeister v. Austria» Суд розглядав питання тривалості кримінального провадження та тримання під вартою. ЄСПЛ уточнив зміст поняття «розумний строк» у розумінні статті 6 Конвенції. Було визначено ключові критерії оцінки розумності строку: складність справи, поведінка заявника, поведінка органів державної влади та важливість справи для заявника [6].

Суд наголосив, що держава зобов'язана організувати свою судову систему так, щоб забезпечити дотримання вимоги розумних строків. Це рішення заклало основу для подальшої практики щодо оцінювання надмірної тривалості кримінального провадження.

У справі «Taxquet v. Belgium» ЄСПЛ розглядав питання достатності мотивації судових рішень, зокрема вироків, ухвалених судом присяжних. Заявник стверджував, що не отримав достатнього обґрунтування причин визнання його винним. Суд зазначив, що право на справедливий суд передбачає обов'язок судів надавати належне обґрунтування своїх рішень. Хоча стаття 6 не вимагає детальної відповіді на кожен аргумент сторін, рішення має бути достатньо мотивованим для того, щоб особа могла зрозуміти підстави свого засудження та реалізувати право на оскарження [10].

Отже, аналіз міжнародних стандартів права на справедливий суд та практики ЄСПЛ свідчить про комплексний характер гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. ЄСПЛ послідовно формує правові позиції, які конкретизують зміст принципів незалежності та безсторонності суду, змагальності й рівності сторін, розумних строків розгляду справи, належної мотивації судових рішень, а також забезпечення ефективного права на захист з ранніх стадій кримінального провадження.

Розглянуті рішення Суду демонструють, що справедливість кримінального процесу оцінюється не формально, а з урахуванням усього провадження загалом. Вони встановлюють обов'язок держав не лише закріплювати відповідні гарантії в законодавстві, а й забезпечувати їх реальну та ефективну реалізацію на практиці.

Практика ЄСПЛ має визначальне значення для розвитку кримінального процесу України, оскільки є орієнтиром у тлумаченні національних норм та вдосконаленні механізмів захисту прав людини. Водночас наявність системних порушень, встановлених у справах проти України, свідчить про потребу в подальшому вдосконаленні правозастосовної практики, зміцненні гарантій незалежності суду та забезпеченні балансу між інтересами держави й правами особи.

Висновки. Проведений аналіз міжнародних стандартів і практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що право на справедливий суд є комплексною процесуальною гарантією, яка охоплює не лише формальне дотримання норм кримінального процесуального законодавства, а й реальне забезпечення ефективного захисту прав особи на всіх стадіях кримінального провадження. Для України імплементація цих стандартів має не декларативний, а системний характер, оскільки пов'язана як із міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, так і з необхідністю зміцнення довіри суспільства до правосуддя.

Наявність значної кількості рішень ЄСПЛ щодо порушення статті 6 Конвенції свідчить про те, що проблеми забезпечення розумних строків розгляду справ, процесуальної рівності сторін, належної мотивації судових рішень та ефективного права на захист мають системний характер. Це зумовлює потребу не лише в удосконаленні окремих норм Кримінального процесуального кодексу України, а й у формуванні сталої правозастосовної практики, орієнтованої на стандарти ЄСПЛ.

Особливої актуальності набуває посилення гарантій незалежності та безсторонності суду, оскільки саме ці елементи становлять основу справедливого правосуддя. Об'єктивна та суб'єктивна неупередженість суду, належна мотивація судових актів і прозорість процедур сприяють підвищенню легітимності судових рішень і зміцненню принципу верховенства права.

Водночас важливим напрямом є вдосконалення механізмів контролю за тривалістю кримінального провадження та впровадження ефективних засобів юридичного захисту в разі його затягування. Не менш значущим є забезпечення безумовного доступу до адвоката з моменту фактичного затримання особи, що відповідає стандартам, сформульованим у практиці ЄСПЛ.

В умовах воєнного стану забезпечення права на справедливий суд потребує особливо зваженого підходу, оскільки будь-які обмеження процесуальних гарантій мають бути законними, відповідними та пропорційними поставленій меті. Саме дотримання принципу пропорційності є визначальним критерієм відповідності національної практики європейським стандартам.

Отже, подальше вдосконалення кримінального процесу України повинно здійснюватися за рахунок комплексної імплементації практики ЄСПЛ, зміцнення інституційної незалежності судової влади та підвищення якості правозастосування. Лише за умови системного підходу можливо забезпечити реальне, а не формальне дотримання права на справедливий суд як однієї з ключових гарантій демократичної правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. HUDOC database / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://www.echr.coe.int/hudoc-database-ukr

2. Гайдак О. В. Реалізація права на справедливий суд у кримінальному провадженні в Україні. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2 (19). С. 201–208. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-201-208

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Delcourt v. Belgium, no. 2689/65, judgment of 17 January 1970 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467

5. Kudła v. Poland [GC], no. 30210/96, judgment of 26 October 2000 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920

6. Neumeister v. Austria, no. 1936/63, judgment of 27 June 1968 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57544

7. Piersack v. Belgium, no. 8692/79, judgment of 1 October 1982 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591

8. Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, no. 10590/83, judgment of 6 December 1988 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584

9. Salduz v. Turkey [GC], no. 36391/02, judgment of 27 November 2008 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893

10. Taxquet v. Belgium [GC], no. 926/05, judgment of 16 November 2010 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100063

O. M. Bodunova, I. V. Hrytsiuk. INTERNATIONAL STANDARDS OF ENSURING THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS: IMPLEMENTATION PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVING LEGISLATION

The article provides a comprehensive scientific analysis of the right to a fair trial in criminal proceedings in Ukraine through the prism of international legal standards and the practice of the European Court of Human Rights. The content of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is disclosed and its key elements are identified, including the independence and impartiality of the court, adversarial and equality of parties, consideration of the case within a reasonable time, the presumption of innocence, ensuring the effective right to defense and proper motivation of court decisions.

Special attention is paid to the significance of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as the main international document that defines the standards of fair justice and has direct effect in the national legal system of Ukraine.

It is emphasized that the practice of the European Court of Human Rights serves as a source of interpretation of the provisions of the Convention and is mandatory for national courts to take into account when administering justice. In this context, the need for systematic application of the legal positions of the ECHR in criminal proceedings is emphasized in order to ensure real, rather than formal, compliance with the standards of a fair trial.

The legal positions of the ECHR in the cases of Delcourt v. Belgium, Kudła v. Poland, Salduz v. Turkey, Piersack v. Belgium, Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, Taxquet v. Belgium, which became the basis for the formation of modern standards of fair criminal proceedings, are analyzed.

Special attention is paid to the problems of implementing the above standards into the national legislation and law enforcement practice of Ukraine. The main unresolved issues are identified, in particular the excessive duration of criminal proceedings, insufficient reasoning of individual court decisions, problems of ensuring real procedural equality of the parties and access to a lawyer from the moment of actual detention. The need for further improvement of criminal procedural legislation taking into account the practice of the ECHR and strengthening guarantees of judicial independence is substantiated. It is concluded that the effective implementation of the right to a fair trial is a determining condition for establishing the principle of the rule of law and strengthening trust in the judiciary in Ukraine.

Keywords: *right to a fair trial, criminal process, criminal proceedings, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, practice of the European Court of Human Rights, procedural guarantees, independence and impartiality of the court, reasonable time, right to defense, rule of law.*

Дата надходження 04.02.2026
Дата прийняття 11.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026